

Woord vooraf

In 1984, 24 jaar geleden studeerde in de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent een jongeman af aan wie ik de opdracht had gegeven een eindverhandeling te schrijven over de Gentse textielindustrie tussen 1945 en 1960. Het eindpunt van de te bestuderen periode lag 24 jaar achter hem, net voor zijn geboortejaar dus. Het ging over een periode van 15 jaar waarin een stad als Gent een structurele en niet te meer te herstellen crisis beleefde in zijn mono-industrieel karakter van textielstad vol grote katoen -en vlasspinnerijen en weverijen . Dit had zijn oorsprong gevonden circa 1800 - een 150 jaar voordien - wanneer Gent als hoofdstad van het Franse Noorden een versnelde industriële revolutie beleefde op het model van het Engelse Manchester. Dit gebeurde in het kader van de grote Europese oorlog, die in 1792 losbarstte en eindigde op het slagveld van Waterloo in 1815, 23 jaar lang dus. Gent beleefde deze revolutie deels door zijn geo-politieke ligging, deels door zijn proto-industriële expansie sinds circa 1740 – een 60 jaar voordien – en deels door zijn iets langere geschiedenis van belangrijke textielstad sinds de middeleeuwen, vijf eeuwen vroeger.

Ik herinner mij zijn fel politiek engagement en ik weet ook nog dat hij de alereerste was, die de kennis en de kunde had om zijn thesis met behulp van een computer te schrijven . De omschakeling gebeurde dan razend snel : hij gaf in ons seminarie de eerste lessen aan zijn collegae studenten om hen te leren pen en mechanische schrijfmachine te ruilen voor een nieuwe technologie.

Een 6 jaar geleden heb ik hem terug ontmoet als iemand die in zijn vrije tijd een holistisch historicus was geworden. Daarmee bedoel ik dat de studie van “la courte durée” waarvoor wij hem hadden opgeleid met de traditionele bronnen en technieken van het geschiedenisvak hem nog weinig boeide. Er was in de loop van de jaren een andere passie, een echte passie gegroeid voor “la tres longue durée” van de geschiedenis van de mens. Het is de geschiedenis, die enkele miljoenen jaren geleden een aanvang nam met het verschijnen van verschillende mensentypes. Het is de geschiedenis van mensentypes, die een 1,4 miljoen jaar geleden vuur leerden maken en beheersen. Samen met de gesproken taal, met de kunde om werktuigen te maken en te gebruiken, met het creëren van kunst en met de zorg om een complex sociaal leven werd het een decisief moment waarop de culturele evolutie een grote (een grotere?) rol ging spelen naast de genetische evolutie. Hij begon sterker en sterker te beseffen dat de spanning tussen “nature” en “nurture” reeds ruim 99 % van de mensengeschiedenis beheerst en dat wij hem hadden opgeleid in de kennis van minder dan één procent van deze tijd. Hij had nu andere bronnen van kennis nodig, deze van antropologen, etnologen, geologen, klimatologen, bio-chemici enz... om beter inzicht te krijgen in die lange geschiedenis van de mens als jager en verzamelaar : de bezigheid, die de mens 99 % van zijn geschiedenis als enige bezigheid had en waarvan de laatste typologieën in de loop van de 20 e eeuw als enkele kleine, uitstervende relieken bron van studie en observatie waren/amper nog zijn..

Marc Vermeersch heeft zijn nieuwe passie en zijn enorme eruditie op schrift gezet. Hij wil er ook een boodschap mee brengen. Het is de boodschap over het

inzicht dat 99,9% van het menselijk DNA identiek is voor alle mensen op onze bedreigde planeet en dat de grote vragen en conflicten, die de maatschappij beheersen – bij vb. deze over godsdienst – cultuurhistorisch voor ruim 99 % van de historische tijd in die “tres longue durée” van de geschiedenis van jagers en verzamelaars te rapen en te bestuderen zijn.

Met verwondering en bewondering mag ik dit voorwoord op het eerste deel schrijven, met behulp van de computer natuurlijk, maar ook met een heel ander besef van de historische tijd waarin ik mij als historicus een meester waande.

Prof. Dr. em. Herman Balthazar

Inhoud

Woord vooraf. Prof. Dr. em. Herman Balthazar	2
Inleiding	6
I. De erfenis van de apen	13
De primaten	13
De apen	14
De Hominoidea of mensapen	17
Chimpansee en bonobo	18
II. Tussen mensaap en mens	53
Definitieve stappen: tweevoetigheid en bijkomend voedsel	55
Sahelanthropus tchadensis of Toumaï, 7 M tot 6 M BP	60
Orrorin tugenensis, 6,15 M tot 5,8 BP	61
Ardipithecus, 5,8 M tot 4,4 M BP	62
De australopithecinae en Kenyanthropus	64
De australopithecinae, 4,2 tot 2,5 M BP	64
Little Foot, Australopithecus, 4,15 M jaar oud	69
Australopithecus anamensis, 4,2 M tot 3,9 M BP	70
Australopithecus afarensis, 3,9 M tot 2,9 M BP	71
Australopithecus africanus, 3,5 M tot 2,3 M BP	74
Australopithecus bahrelghazali, 3,5 M tot 3 M BP	76
Australopithecus garhi, 2,6 M tot 2,5 M BP	77
Kenyanthropus platyops, 3,5 M tot 3,2 M BP	78
Kunst begon meer dan 2,5 M jaar geleden	80
Paranthropus: een doodlopende tak, 2,7 M tot 1,0 M BP	83
Thema. Overzicht van steenbewerkingstechnieken	85
Hominina maakten stenen werktuigen	90
Steenbewerking, het Olduvai, van 2,6 M tot 1,4 M jaar BP	90
III. De vroegste mensen. 2,4 M - 1,8 M jaar BP	99
Klimaat en Milieu tussen 2,59 M en 1,69 M BP	99
De opkomst van de vroegste mens	99
Homo habilis en Homo rudolfensis leefden naast elkaar	100
Homo rudolfensis, 2,4 M BP tot 1,8 M BP	101
Homo habilis, 2,33 M BP tot 1,44 M BP	102
De verspreiding van Homo habilis / rudolfensis	112
Dmanisi, Georgië, 1.800.000 BP	114
Thema. De ontwikkelingen van de hersenen en gesproken taal	117
De ontwikkeling van de hersenen	117
Gesproken taal: de belangrijkste ontwikkeling bij de mens	125
IV. Van Homo ergaster/erectus naar Homo Floresiensis	137

1. Homo ergaster/erectus	137
Homo ergaster	139
Homo erectus	139
Het acheuléen, 1.500.000 tot 200.000 BP, mode 2	146
De verspreiding van Homo erectus, vanaf 1.800.000 BP	149
2. Homo floresiensis, tot 13.000 BP	168
Thema. Een grote technologische ontdekking: het vuur	174
Thema. Kannibalisme	180
3. Homo heidelbergensis 800.000 tot 130.000 BP	189
Afrika na 800.000 BP	191
Vroegst bekende kunst van het geslacht Homo	198
Homo heidelbergensis in Europa, 800.000 tot 130.000 BP	201
Heidelbergensis in Azië	218
4. Homo neanderthalensis, 130.000 tot 24.500 BP	223
Klimaat. IJstijden afgewisseld met interglaciaire periodes	228
Thema. DNA, het genetisch spoor van de mens	236
Het DNA van de neanderthaler	244
Neanderthalers en Homo sapiens in de Levant	255
Thema. 'Out of Africa' of multiregionale theorie?	281
V. Homo sapiens, vanaf 200.000 BP	295
Waar en wanneer ontstond Homo sapiens?	295
Homo sapiens in Afrika vanaf 200.000 BP	302
Genetische sporen in Afrika beneden de Sahara	302
Kunst van Homo Sapiens in Afrika	314
De oudste fossielen van moderne mensen in Afrika	321
De verspreiding van Homo sapiens	326
Thema. Geweld en oorlog	332
Thema. De verhouding man-vrouw	347
VI. De exodus uit Afrika, vanaf 120.000 BP	349
Een eerste poging: het Nabije Oosten na 120.000 BP	350
De tweede route: via de Hoorn van Afrika	356
Eerste halte: Zuid-Azië, het Indische subcontinent	357
mtDNA- en Y-chromosoomschema's	370
Dateringsmethodes	372
Index	375
Tabellen en Kaarten	384
Selectieve woordenlijst	385
Inhoud van deel I, boek 2	392
Selectieve literatuurlijst	394

Inleiding

Ongeveer 7 miljoen jaar geleden leefde in Afrika de gemeenschappelijke voorouder van de hedendaagse mens, de chimpansee en de bonobo⁽¹⁾. Het klimaat speelde in de vroegste geschiedenis een grote, soms een doorslaggevende, rol. Veel van de veranderingen die hier besproken worden werden veroorzaakt door schommelingen in het klimaat. Als gevolg van een herhaaldelijke verandering van het klimaat moest deze voorloper zich in Oost-Afrika sneller aanpassen dan de westelijke tak die, in een weliswaar periodiek krimpend en expanderend tropisch regenwoud, zijn levenswijze kon behouden.

In Oost-Afrika gingen deze mensapen zich meer en meer op twee voeten voortbewegen. Daarmee bevrijdden ze hun handen voor andere taken dan zich verplaatsen. De handen zouden geleidelijk veranderen in precisie-instrumenten.

Uit de periode tussen 3 en 2,5 miljoen jaar geleden hebben we een eerste object dat er op wijst dat een voorloper van de mens, de Australopithecus, esthetisch gevoel had. Het zijn waarschijnlijk ook de australopitheken die eerst systematisch werktuigen begonnen maken vanaf 2,6 miljoen jaar geleden.

De geschiedenis van de mens, homo, begon ongeveer 2,4 miljoen jaar geleden. De mens jaagde, net als de chimpansee, op klein wild. In de Oost-Afrikaanse savanne werd hij ook een aaseter van groot en middelgroot wild. Veel later zou hij ook op groot wild jagen. De eerste mensen hadden, net als de chimpansee, een complex sociaal leven dat voortdurend aandacht en denkwerk vergde. Dat scherpte de hersenen. De jacht vroeg een grote mate van samenwerking, tactisch denken en strategisch plannen. Beide hadden een grote invloed op de groei van de hersenen en een gesproken proto-taal. Gesproken taal is waarschijnlijk de belangrijkste ontwikkeling bij de mens.

Alles wijst er op dat de eerste mensen, misschien zelfs hun voorlopers, meer dan 2 miljoen jaar geleden Afrika verlieten en naar Azië en Europa trokken. De oudste onbetwiste fossielen komen uit Dmanisi, Georgië en zijn tot 1,8 miljoen jaar oud.

De mens besteedde veel tijd aan de opleiding van zijn kinderen. Bijna alle kennis van de kennis van de mens is niet aangeboren maar aangeleerd. In deze periode zal de adolescentie zich bij de mens verder ontwikkelen tot een duidelijk apart stadium in zijn ontwikkeling.

Waarschijnlijk rond 1,4 miljoen jaar geleden leerde de mens omgaan met vuur. Eén van de grootste technologische stappen die ooit werd gezet. Gesproken taal, werktuigen, vuur, een complex sociaal leven en kunst waren kenmerken van de vroegste menselijke cultuur. Ze had als bijzonder kenmerk dat verworven kennis kon worden geaccumuleerd dank zij de taal. In deze periode van de geschiedenis wordt culturele evolutie langzaam belangrijker dan genetische. Naarmate de geschiedenis verder gaat zal de menselijke kennis en creativiteit zich sneller ontwikkelen.

Gedurende zeer lange tijd leefden op aarde verschillende mensentypes tegelijkertijd. Homo sapiens in Afrika, de nakomelingen van Homo erectus in Azië en de neanderthalers in Europa. Homo floresiensis overleefde op Flores waarschijnlijk tot 12.000 jaar geleden. Toen Homo sapiens zich verspreidde over Azië en Europa zouden de andere, oudere, mensentypes vrij snel verdwijnen. Hoewel we steeds meer weten over

1 De bonobo wordt ook wel dwergchimpansee genoemd hoewel hij nauwelijks kleiner is dan de gewone chimpansee. Om verwarring te vermijden gebruiken wij de term chimpansee voor alle Pan (Pan troglodytes) ten noorden van de Congorivier en bonobo (Pan paniscus) voor alle Pan ten zuiden van de Congorivier.